

Začleňování mládeže do pracovního procesu

Přístup k problému z hlediska mezisystémových komparací

JANA VÍTEČKOVÁ
JAROSLAV HUDEČEK

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

K nejmóraznějším a sociálně nejzávažnějším projevům prohlubující se krize světové kapitalistické soustavy patří růst nezaměstnanosti, postihující i nejvyspělejší kapitalistické země a v nich, byť ne stejnou měrou, všechny vrstvy námezdních pracujících. Zvláště závažné důsledky má relativní přebytek pracovních sil pro pracovní začleňování mladé generace, která vstupuje na trh pracovních sil bez zkušeností a navíc s omezenými možnostmi profesně kvalifikační přípravy.

Otázky pracovního uplatnění, získávání a využívání kvalifikace patří proto dnes na Západě k neaktuálnějším tématům společenskóvědního výzkumu. Významná úloha jim byla přiznána i ve vědeckóvýzkumném programu vídeňského Evropského koordinačního centra pro výzkum a dokumentaci ve společenských vědách, které si jako součást řešení úkolů ve sféře práce stanovilo cíl shrnout a analyzovat výsledky národního i mezinárodního výzkumu zaměstnanosti mládeže, zejména změn, k nimž dochází v pracovních postojích a pracovní aktivitě mládeže v důsledku měnící se techniky a technologie.

Při přípravě československého podílu na mezinárodní komparaci jsme stáli před úkolem ujasnit si v první řadě teoretickómetodologická východiska analýzy a nalézt specifický, potřebám mezisystémového srovnávání odpovídající úhel pohledu na naši skutečnost. V předložené stati(1) seznamujeme s výsledky našeho pokusu o určení významových priorit na obecněji známém teoretickém i empirickém materiálu. Smysl prezentace spatřujeme méně v novém poznání, spíše v posouzení adekvátnosti přístupu, provedené selekce empirického materiálu a interpretačního akcentu.

Společenský význam problematiky a přístup k jejímu řešení

Studium pracovních postojů a pracovní aktivity mladé generace a jejich změn v procesu vědeckótechnického rozvoje považujeme za závažné jak z hlediska samotné mladé generace, tak z hlediska společnosti jako celku. V problémech pracovního začleňování mládeže se prolínají dva klíčové momenty celého společenského reprodukčního procesu: otázky dynamiky vývoje materiální zá-

(1) Stať obsahuje souhrn hlavních myšlenek materiálů, které byly předloženy mezinárodní konferenci *Attitudes and Behaviour of Young People Towards Work: Change or Continuity?*, konané za účasti představitelů devíti západoevropských a šesti socialistických zemí i několika mezinárodních organizací v listopadu 1983 v Moskvě. Za Československo byla připravena obsáhlá národní zpráva, bibliografie publikací a výzkumů za posledních deset let a koreferát k otázkám sociální politiky socialistické společnosti v oblasti pracovního začleňování mládeže. Při úpravě pro uveřejnění v Sociologickém časopise byla redukována zejména deskriptivní složka a argumentace, která je v domácím kontextu obecně známa.

kladny společnosti i kvality reprodukce jejích sociálních sil. Jejich průnik přitom zachycujeme ve zvláště významném momentu, kdy do nepřetržité vývojové kontinuity vstupuje diskontinuitní prvek střídání generací, s nímž je spojen dynamizující potenciál změny.

Klíčová úloha práce pro celek společnosti i život jednotlivce již byla mnohokrát doložena. Tím spíše platí pro mladou generaci, která procesem svého pracovního začlenění završuje a přetváří askripční atributy svého společenského postavení, odvozené od postavení rodičů ve společenských vztazích, nalézá své místo ve společenské dělbě práce a sociální struktuře společnosti a osvojuje si jemu odpovídající způsob obživy i způsob života. Vlastní aktivitou, využívající společensky vytvořený prostor volby, obnovuje společenské síly, reprodukuje a současně mění společenské poměry a tím i podmínky a rysy společenského pohybu.

I z této výchozí argumentace je zřejmé, že jde o problém velmi složitý, mnohonásobně propojený s komplexem všech makrosopečenských procesů ekonomických, kulturních, politických atd. Projevuje se v něm historická vývojová kontinuita i diskontinuitní prvky, objektivní determinace i rostoucí společenská úloha subjektivních sil. Bez znalosti tohoto společenského, historického i konkrétně historického zakotvení, bez uchopení dialektiky objektu a subjektu není možno odhalit příčinné souvislosti vývojových změn ve vztahu mládeže k práci ani zformulovat principy a zkonstruovat mechanismy jeho ovlivňování.

Pojem práce v nejobecnější filozofické formulaci vyjadřuje „proces, probíhající mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou“ [Marx 1954 : 196]. V kontextech, v nichž se aktuálně pohybujeme, používáme pojem práce v konkrétnějším významu pro označení uvědomělé a cílevědomé lidské fyzické či duševní činnosti, při níž člověk využívá svých sil a schopností, aby prostřednictvím pracovních nástrojů působením na pracovní předměty, s využitím vlastní intelektuální kapacity produkoval materiální anebo duchovní hodnoty.

Pracovní činnost není izolovaným nezávislým individuálním aktem, ale jevem ve všech prvcích a momentech bytostně společenským, společností podmíněným a společnost utvářejícím. Každá konkrétní pracovní činnost je elementem komplexu společenské práce a výroby, který pouze ve své rozporné jednotě zajišťuje trvalou obnovu materiálních i duchovních předpokladů existence společenského systému v jeho věcných i vztahových stránkách. Primárním metodologickým principem je proto pro nás studium lidské práce v kontextu dosažené úrovně rozvoje výrobních sil a povahy výrobních vztahů.

Chceme-li se zabývat postojem k práci a pracovní aktivitou, zjistíme, že jde o mnohvrstevný pojem s řadou odlišných sociálních projevů. V jedné rovině vystupuje práce ve vztahu k pracovníkovi jako profese (obsahově vymezená pracovní činnost, s určitou soustavou kvalifikačních požadavků, pracovních dovedností, s určitou společenskou prestiží aj.), v jiné poloze jako zaměstnání (obvykle smluvně fixované obsazení pracovního místa, s nímž je spojen určitý pracovní úkol, konkrétní pracovní podmínky, způsob a výše odměňování aj.) a teprve ve třetí rovině jako vlastní pracovní aktivita, pracovní výkon s určitým objemem a intenzitou výdeje fyzických a psychických sil, s určitými prožitky a objektivními i subjektivními efekty. Každá z těchto rovin a podob práce je vymezena poněkud odlišnou strukturou determinant a na působící činitele reaguje rozdílně, přinejmenším alespoň posuny v čase.[2] Také postoje k nim se utvářejí odlišně a v sociální analýze nemohou být proto tyto roviny vzájemně zaměňovány.

Pro naše pojetí mládeže a generačního problému je charakteristické v první řadě to, že věkovou diferenciaci společnosti považujeme za podřazenou určující diferenciaci třídní, která je odvozena od základních sociálně ekonomických vztahů, především od vztahů vlastnictví výrobních prostředků.(3) Proto také studium jakékoli věcné problematiky ve vztahu k mládeži předpokládá na jedné straně diferencovaný přístup k mladé generaci, v jejíž vnitřní struktuře se odráží diferenciaci společnosti jako celku i mechanismy její reprodukce. Na druhé straně vyžaduje chápání věcných procesů v celospolečenských souvislostech, protože jen na této bázi je možné odlišit obecné a zvláštní v konkrétních formách existence mladé generace.

Vztah „mládež a společnost“ však nechápeme zjednodušeně jako pouhé vřazování mladé generace do vnějšího, nezávislého systému společnosti. Je to právě aktivita mládeže, její schopnost využívat a rozšiřovat životní prostor, opouštět minulé a přejímat nové, která působí, že začleňování mládeže do společenských procesů současně utváří samu společnost. Vztah mládež a práce proto chápeme jako složitě strukturovaný a diferencovaný společenský jev, který je výsledkem spolupůsobení objektivních společenských determinací a vlastní aktivity mladé generace.

Je nepochybné, že technické a technologické změny vyvolané rozvojem vědy a jejím využíváním ve výrobě mění podmínky práce i celého lidského života. Při studiu obsahu, dosahu a tempa probíhajících změn však musíme vycházet z toho, že vývoj techniky a technologie a jeho sociální důsledky nejsou vysvětlitelné v úzce definovaném referenčním rámci vědeckého poznání a jeho výrobní aplikace. Technické a technologické změny jsou součástí proměn ve všech složkách a fázích výrobního procesu. Pro jejich dalekosáhlé účinky lze hovořit o vědeckotechnické revoluci, „která je zásadní kvalitativní přeměnou společenských výrobních sil na základě přeměny vědy ve vedoucí faktor technického pokroku a rozvoje společenské výroby“[4] [Socialismus a věda 1982 : 65].

Tak jako příčiny, stimuly a cíle technických a technologických změn (či — vyjádřeno marxistickou terminologií — příčiny, stimuly a cíle dynamického rozvoje výrobních sil na bázi osvojování výsledků rozvoje vědy a techniky) jsou odlišné v obou sociálně ekonomických systémech, jsou rozdílné i jejich sociální formy a důsledky. Vědeckotechnická revoluce je celosvětovým procesem a před celým lidstvem nastoluje některé společné problémy. V zásadě

(2) V každé z těchto rovin jsou také jinak definovány společenské i individuální problémy. S profesní rovinou jsou například spojeny problémy profesní prestiže, profesní orientace, profesně kvalifikační přípravy a jejího kvantitativního i kvalitativního souladu s potřebami ekonomiky. S prací jako zaměstnáním souvisejí otázky objemu, obsahu a územního rozložení nabídky pracovních příležitostí, zákonné regulace pracovního vztahu, ochrany pracovníka a kontroly pracovních podmínek. S prací jako aktivitou jsou spojeny problémy stupně rozvoje a využití schopností, fyzického a psychického nasazení, angažovanosti, seberealizačního prožitku atd.

(3) Pro nás způsob chápání společenského vývoje nejsou akceptovatelné koncepce, které ztotožňují mládež s rozhodující a silně autonomizovanou sociální silou. Mládež představuje „významný moment reprodukčního cyklu společenského vývoje, reprodukčních cyklů jednotlivých tříd a sociálních skupin, reprodukčního cyklu ekonomických, politických a ideově kulturních mechanismů dané společnosti“ [Charvát 1978 : 17].

(4) Průběh konference potvrdil, že opakování mnoha tezí, které jsou v kontextu marxistického myšlení zcela banální, plní v mezisystémové konfrontaci plně svou poznávací funkci. Úzce technicistní interpretace problému redukce pracovních míst zdaleka nebyla výjimkou. Souvislost s výrobními a společenskými poměry v ní nejen není explicitně definována, ale není obsažena ani implicitně ve vědomí empirických souvislostí.

však probíhá ve dvou kvalitativně odlišných variantách, z nichž teprve spojení vědeckotechnického pokroku a socialistického společenského zřízení představuje onen historický převrat, za nímž se lidstvu otevírá skutečná humanistická perspektiva.

Vzhledem ke konkrétně historickým podmínkám svého vzniku zahájil socialismus svůj zápas o budoucnost v ekonomicky nevýhodnější pozici, s nižší zděděnou úrovní vyspělosti výrobních sil, kterou se dosud nepodařilo plně překonat. Přednosti nových společenských poměrů se musí prosazovat v prostoru omezeném relativně nižší úrovní disponibilních zdrojů.

Mezysystémová srovnávání sociálních jevů a důsledků vědeckotechnických přeměn tak probíhají ve zvláštní situaci, kdy se setkávají rozvinutější technické a technologické formy, jejichž obsah je určen historicky již překonanými vztahy vykořisťování práce, s relativně méně rozvinutými vývojovými fázemi techniky a technologie, které jsou však obsahově určeny novými, progresivnějšími společenskými vztahy, založenými na společenském vlastnictví prostředků a produktů výroby a orientovanými na historicky nový cíl všestranného společenského i individuálního rozvoje. V této konkrétně historické rozdílnosti sociálního času stávajících společensko-ekonomických systémů, v rozdílné vývojové fázi a vzájemné relaci výrobních sil a výrobních vztahů spočívá obtížnost mezinárodní komparistiky, současně však také její závažnost a poznávací přínos.

Charakteristika disponibilní báze empirických dat

Plánování a řízení procesu pracovního začleňování mládeže se opírá o relativně široký objektivizovaný systém statistických ukazatelů, jejichž zdrojem jsou censová, mikrocensová i průběžná roční a další výběrová statistická šetření. Dosažitelnými statistickými údaji jsou poměrně uspokojivě doloženy všechny základní objektivní momenty profesní přípravy, pracovního začlenění a zaměstnanecké i profesní mobility mládeže v dlouhodobých časových řadách a mezigeneračních srovnáních.

Také výzkum v oblasti problematiky mládeže má dlouholetou tradici; v centru jeho pozornosti jsou právě otázky vzdělávání a pracovního zapojení. Přestože v uplynulých deseti letech nebyl organizován výzkum věnovaný výhradně vlivu vědeckotechnického pokroku na pracovní postoje a pracovní činnost mládeže, ve větší či menší míře se této tematice dotkla většina výzkumů zabývajících se problémy mládeže i problémy práce. Významnou zásluhu na obohacování datové báze pro posouzení těchto procesů měly především komparativní výzkumy uskutečněné v rámci mezinárodní spolupráce akademií věd socialistických zemí, v posledních letech zejména výzkum životních drah mládeže v socialistické společnosti, v němž měla oblast práce dominantní postavení, a výzkum sbližování dělnické třídy a inteligence, v němž značnou část zkoumaného souboru tvořila pracující mládež ve věku 15—29 let.

Bibliografický přehled uskutečněných výzkumů a publikací k problematice pracovního začlenění mladé generace jen za posledních deset let obsahuje desítky položek. Z hlediska vnitroskupinové sociální diferenciacce se předmětem výzkumu staly všechny významné sociální skupiny mládeže, zejména však dělnická mládež a mládež připravující se pro dělnická povolání, studenti středních a vysokých škol a absolventi vysokých škol. Z hlediska věcného se výzkumný zájem soustřeďuje na několik tematických okruhů, z nichž k nejvýznamnějším a nejfrekventovanějším patří:

Příprava na povolání a profesní orientace

Výzkumné záměry se zde orientují na postižení vlivu výchovného působení, vlivu zájmu o studium a jeho odrazu v postojích k budoucímu povolání, na způsob profesní přípravy, na otázky motivace volby profese a profesní aspirace různých skupin mládeže.

Proces pracovní a sociální adaptace, uplatnění v praxi

Sledují se tři navzájem propojené roviny adaptace: fyziologická, psychologická a sociální. Některé výzkumy rozlišují specifické adaptační činitele, spojené s problémy vstupu mladých lidí do pracovního procesu, a tzv. všeobecné činitele, dané charakterem a obsahem práce a pracovními podmínkami. Jiné výzkumy přistupují ke zkoumání adaptace prostřednictvím indikátorů spokojenosti s jednotlivými aspekty práce, se sociálními vztahy na pracovišti, prostřednictvím pracovní stability či fluktuace a pracovní efektivity (výkonnost a výtěžek).

Stabilizace a fluktuace mladých pracovníků

Nejčastěji používanými indikátory při studiu této téměř univerzálně se vyskytující problematiky jsou mnohopoložkové baterie otázek pracovní spokojenosti.

Pracovní a životní podmínky

Zkoumá se vliv pracovních podmínek na pracovní a sociální chování mladých pracovníků, na jejich profesní i zaměstnaneckou stabilitu a spokojenost. Řada výzkumů rozšiřuje svůj zájem i o podmínky mimopracovního života mládeže.

Pracovní aktivita a pracovní iniciativa

Hledají se možné faktory stimulace pracovní aktivity v oblasti materiální i morální, měří se postoje k práci a hodnota práce v lidském životě. Zjišťují se formy pracovní iniciativy a intenzita zapojení do nich, motivace účasti mládeže a její vztah k pracovní iniciativě.

Sociální postavení pracující mládeže a vliv vědeckotechnického rozvoje

Poznatky o sociálním postavení pracující mládeže rozšiřují znalosti o sociální struktuře mladé generace a jsou využívány ke koncipování sociální politiky ve vztahu k mladé generaci. Efekty vědeckotechnického rozvoje jsou zkoumány zejména v souvislosti se změnami v obsahu práce mladé generace a se změnami v kvalifikační struktuře společenské potřeby pracovních sil.

Integrujícím momentem většiny výzkumů mladé generace je zkoumání hodnotových orientací a postavení práce a vzdělání v hodnotovém systému jednotlivých věkových i sociálních skupin mládeže.

Souhrnně je možno říci, že báze empirických údajů o problémech pracovního začlenění mládeže je velmi obsáhlá a výrazně přispívá k obohacení teoretického poznání i k orientaci řídicí práce. Její určitá roztržitost, ne vždy zcela jednotná teoreticko-metodologická východiska a rozdíly v operacionalizaci studovaných jevů poněkud ztěžují komparaci a syntézu získaných výsledků. Zatímco o některých problémech a skupinách mládeže víme velice mnoho, ve struktuře našeho poznání existují dokonce i bílá místa. Společenská závažnost této problematiky si proto vynucuje soustředit úsilí k dosažení komplexnějšího, ucelenějšího pohledu.

Společenské podmínky pracovního začlenění mládeže v ČSSR

Všechny rozhodující rysy objektivních podmínek, v nichž se uskutečňuje profesní volba a pracovní začlenění mládeže, jsou odvozeny od zespoledenštění vlastnictví výrobních prostředků. Konkretizací obecných zákonitostí v podmínkách pracovního začlenění mládeže jsou zejména:

1. Definice práce jako základního občanského práva, ale také povinnosti každého práceschopného občana. Objektivním předpokladem naplnění tohoto práva i povinnosti je dostatek pracovních příležitostí. Trvalý nárůst počtu pracovních míst a požadavků na pracovní síly vedl k postupnému vyčerpání jejich zdrojů. Existující nabídka volných pracovních míst, i když je nerovnoměrně rozložena profesně i územně, mnohostranně ovlivňuje utváření vztahu mládeže k práci. Nezbytnost začlenění do pracovního procesu přijímá mladá generace v těchto podmínkách jako samozřejmost.(5) Dostatek pracovních příležitostí je faktorem usnadňujícím prosazení individuálních zájmů a schopností. Společenská záruka práce vyvolává dokonce v některých mladých lidech pocit, že je přímo povinností společnosti nabídnout jim místo odpovídající individuálním požadavkům. Těžiště problémů pracovního začlenění se tak z hlediska společnosti i jednotlivce přesouvá do roviny profesně kvalifikační, spjaté s obsahem práce.

2. Univerzální zákonná regulace pracovních podmínek (pracovních práv a povinností, mzdových tarifů, nároků na dovolenou a odpočinek atd.) je základem v zásadě stejného postavení všech pracovníků v pracovním procesu, nezávisle na odvětví činnosti, profesi, pohlaví, věku i dalších činitelích. Dalekosáhlou závažnost těchto samozřejmostí každodenního života pro pracovní začleňování a společenské postavení mladých lidí si často ani neuvědomujeme. Skutečnost, že profesně kvalifikační příprava a profesní i zaměstnanecké zařazení mladých lidí probíhá za srovnatelných, známých a dodržovaných hmotných i sociálních podmínek, výrazně omezuje prostor i rozpětí vnitroskupinové diferenciaci i závažnost věkové dimenze v sociální struktuře společnosti jako celku.

3. Rozhodující problémy pracovního uplatnění mladé generace se v této situaci koncentrují v kvalitativní rovině v diferenciaci v obsahu práce. Při dosaženém stupni ekonomické vyspělosti zůstává ve struktuře společenské nabídky pracovních příležitostí značný podíl nekvalifikované, monotónní, fyzicky namáhavé práce.(6) Technický pokrok sice mění obsahovou strukturu společenské spotřeby práce, jeho efekty jsou však rozporné. Prohlubuje se společenská dělba práce, vznikají nové kvalifikované profese, v provozech s nejvyšším technickým vybavením se zvyšují kvalifikační požadavky a obohacuje obsah pracovních činností. Uvolňovaná pracovní síla se však často přesouvá do pracovních míst s nižší technickou vybaveností, produktivitou a v první řadě znovu do neobsazených míst nízkokvalifikované práce. V obsahové struktuře pracovních příležitostí proto existuje rozpor mezi aktuálními potřebami

(5) Jistota, že nalezne zaměstnání, se u mladé generace projevuje například v tom, že v žádném postojí k práci, k profesi, k zaměstnavatelské organizaci nenalezneme jako pozitivně hodnocený prvek stabilitu práce. Důsledky ztráty zaměstnání si mladí lidé u nás neumí představit, nezaměstnanost má pro některé z nich přitažlivost volného života bez povinností.

(6) Všechny empirické výzkumy, které se zabývají úlohou práce v lidském životě, jednoznačně potvrzují, že je to právě obsah vykonávané práce, který výrazně diferenciuje ve stupni rozvoje lidské osobnosti i bohatosti životních aktivit. Diferenciační linie přitom nevede mezi fyzickou a duševní prací, ale mezi prací více či méně kvalifikovanou, více či méně tvůrčí. Nej kvalifikovanější vrstvy dělnické třídy se svým vztahem k práci, k životu, ke společnosti výrazně přibližují technické inteligenci.

a možnostmi národního hospodářství a sociálními cíli společnosti i aspiracemi a zájmy pracovníků. Toto napětí do značné míry ovlivňuje také profesní orientaci, přípravu a pracovní začleňování mládeže.

K dosažení vyššího souladu mezi profesní orientací a profesními potřebami může přispět odstranění některých devalorizujících prvků profesní prestiže, které nejsou přímo vynuceny obsahem práce (například jde o neodůvodněně nízkou úroveň odměňování v některých kvalifikovaných řemeslných profesích). Zásadnější změny je však možno očekávat pouze se změnami v obsahu práce, a tedy v dlouhodobém časovém horizontu. V přítomnosti i nejbližší budoucnosti bude muset společnost i nadále plánovitě vytvářet podmínky pro tyto změny a současně posilovat mechanismy kompenzující určitou ohraničenost rozvojových podnětů vyplývajících z vlastního obsahu práce.(7)

4. Podobně jako v jiných zemích i v Československu zahajuje každá nová generace pracovní začleňování s vyšší úrovní vzdělání. Charakteristickým rysem československého vzdělávacího systému je jeho vysoká demokratizace, k níž přispívá vedle bezplatnosti studia zejména vysoká otevřenost a návaznost jednotlivých vzdělávacích stupňů a rozvinutý systém studia při zaměstnání.(8) Dílčí neúspěch ve vzdělávací dráze či chybné rozhodnutí nemá neodvratitelné celoživotní důsledky, i když náhradní vzdělávací cesty obvykle vyžadují vynaložení většího individuálního úsilí.

Vysoký stupeň demokratizace přístupu ke vzdělání znamená výrazné vyrovnání vzdělávacích šancí(9) a prostřednictvím efektu vzdělání v rozvoji lidské osobnosti i překonávání sociálně a třídně determinovaných nerovností v přístupu ke kultuře a v celém osobním životě. Vzdělání se tak v podmínkách naší společnosti stává nejvýznamnějším činitelem mezigenerační profesní a sociální mobility, uvolňujícím mechanismy reprodukce společenských tříd a vrstev.

5. Posledním specifickým společenským podmínkou pracovního začleňování a pracovní aktivity mládeže, které považujeme za nutné vyzvednout, je široký organizační a institucionální prostor pro uplatnění vlastní iniciativy, aktivity a angažovanosti.

Rozšiřování účasti občanů na řízení a správě státu, na rozhodování a kontrole ve společenské výrobě, iniciativa lidí, ochota překračovat hranice povinnosti v práci i občanském životě je jedním z rozhodujících zdrojů společenské dynamiky. Socialistická společnost neustále zdokonaluje mechanismy, jimiž podněcuje, organizuje a usměrňuje iniciativu lidí. Významná úloha připadá v těchto procesech mladé generaci. Základním nástrojem, který zprostředkovává oboustranný vztah mezi mládeží a společností, je jednotná celostátní organizace mládeže. Mladá generace nestojí při prosazování svých oprávněných potřeb a zájmů ve vztahu ke společnosti v úloze kritického oponenta, ale v roli spoluzodpovědné kooperující složky politických a řídicích struktur. To jí dává reálnou možnost účinného vlivu jak na zdokonalování vlastních pracovních a životních podmínek, tak na politické, sociální i ekonomické procesy.

(7) Významnou úlohu by zde mělo sehrát prodloužení a zkvalitnění všeobecné vzdělávací přípravy nové generace dělnické třídy a rozvoj jejích zájmů a potřeb prostřednictvím rozšiřující se nabídky mimoškolních aktivit.

(8) V domácím kontextu nedoceňovaným demokratizačním činitelem je koncepce jednotné základní školy, která zajišťuje srovnatelný vzdělanostní základ populačnímu ročníku, potlačuje diferenační vlivy sociálního původu a prostředí a zakládá diferenační linii odpovídající nadání a schopnostem. Určitou nevýhodou této koncepce je však nedostatečná stimulace vývoje mimořádně nadaných dětí.

(9) Dosažený stupeň demokratizace nepřeceňujeme. Rozdíly se přesouvají do kvality výchovného a vzdělávacího procesu, do bohatosti mimoškolních zájmových aktivit dětí aj. Určité rozdíly zůstávají například v reálně dosažené průměrné vzdělanostní úrovni velkoměstských a venkovských dětí.

Aktuální problémy pracovního začlenění a postoje mládeže k práci

Jak v těchto objektivních společenských podmínkách probíhá v současné době proces profesní volby a pracovního začlenění mladých lidí? Jakou úlohu zde sehrávají jejich pracovní a životní postoje?

Na základě dostupných poznatků lze vyslovit především tyto závěry: Současná mladá generace jako celek, bez rozdílu pohlaví a sociálního původu, již akceptovala práci jako nedílnou součást svých životních představ. Svou životní perspektivu spojuje se společensky prospěšnou prací, a to zdaleka ne jen pro její hmotný efekt, který je hodnocen jako významově sekundární, ale především pro to, že vytváří prostor pro seberealizaci člověka. Mladí lidé požadují, aby jejich práce byla zajímavá, různorodá a tvůrčí, aby odpovídala jejich schopnostem a sklonům, aby byla přínosem pro rozvoj jejich znalostí a dovedností.

Takto definovaná představa práce vystupuje jako významný faktor ve všech rozhodovacích procesech spojených s pracovním začleněním. Rostoucí pracovní a životní zkušenost ji sice obohacuje o vědomí závažnosti sociálních činitelů pracovního procesu (kvalita vztahů v pracovním kolektivu a osobnost bezprostředního nadřízeného) i otázek odměňování, dominantním prvkem však stále zůstává rozvojový a seberealizační přínos pracovní činnosti.

1. Proces *profesní stabilizace* mladého člověka je postupný a dlouhodobý. Vedle vlastních zájmů, ovlivněných předchozí životní zkušeností, znalostmi, ale také například ochoty absolvovat profesní přípravu v místě vzdálenějším od bydliště rodičů, se v profesní volbě prosazuje silný vliv rodiny, školy, vrstevníků a přátel i hromadných sdělovacích prostředků. Svou úlohu zde sehrává i společenské imago a prestiž profesí.

O významové hierarchii jednotlivých faktorů u různých skupin mládeže nemáme ještě dostatek informací. Ze zkušeností náborového a přijímacího řízení lze však soudit, že výrazné preference jsou spojeny s profesemi duševní práce vyžadujícími vyšší vzdělání; v oblasti fyzické práce se zájem soustřeďuje na profese spojené s novou technikou, zaručující samostatnou práci tvůrčího typu. Relativně nižší zájem je o některé profese vyžadující řemeslné dovednosti a spojené často s malovýrobní organizací práce (zejména v obchodu a službách) a obecně o málo kvalifikovanou práci.(10)

Mobilitní výzkumy potvrzují, že vazba mezi profesní volbou a sociálním původem je do značné míry uvolněna, i když plné nezávislosti nebylo a pravděpodobně ani nikdy nebude vzhledem k síle příkladu a setrvačnosti životních forem dosaženo.

V průběhu profesní přípravy a získávání prvních pracovních zkušeností dochází k určitému sblížení aspirační úrovně se společenskou profesní potřebou. Míra shody mezi reálně vykonávanou profesí a profesními aspiracemi je však značně diferencovaná a ve skupinách méně kvalifikované a fyzické práce k ní dochází jen zhruba u poloviny mladých pracovníků.(11) Přetrvávající napětí je zdrojem profesní mobility, která se vyskytuje u každého šestého pracovníka ve věku mezi 18—29 lety. Pravděpodobnost, že mladý člověk změní

(10) Určitou výjimku představují mladé ženy, které jsou častěji ochotny akceptovat nižší kvalifikační úroveň práce. Zajímavé také je, že profesní prestiž není funkčně vázána na diferenciaci v příjmech. Některé preferované profese duševní práce nepatří k nejvyšším příjmovým skupinám, a naopak není dostatečný zájem o některé profese zabezpečující dobré hmotné postavení, například ve stavebnictví.

(11) Podle výzkumu životních drah mládeže, v němž bylo zkoumáno 1900 mladých lidí ve věku 18—30 let, byla v ČSSR zjištěna shoda mezi reálně vykonávanou profesí a profesními aspiracemi u 80 % mladých příslušníků inteligence, 56 % mladých dělníků, 54 % zaměstnanců a 49 % družstevních rolníků.

svou profesi, popřípadě specializaci, v průběhu prvních pěti let ekonomické aktivity je ve srovnání s mladými lidmi s delší pracovní stáží dvojnásobně. Z hlediska mladých lidí je tato možnost profesní mobility nepochybně přínosem, z celospolečenského ekonomického hlediska je však spojena s neracionálním zvýšením nákladů na profesní přípravu.

2. Společenská regulace kapacit jednotlivých druhů a specializací profesní přípravy vytváří základní předpoklad pro *využití získané profesní kvalifikace v praxi*. V realitě se však objevují disproporce obojího typu vzniklé jednak únikem mládeže z méně atraktivních profesí, jednak chybným odhadem potřeb, a to absolutně či alespoň v místě a čase. Situace je přitom poněkud odlišná u dělnických a ostatních profesí.

Uplatnění kvalifikace mládeže připravované pro dělnické profese se nestřetává s kapacitními bariérami.(12) Společenským problémem v této oblasti je spíše fluktuační, která objektivně snižuje využití získané kvalifikace.

V poněkud jiné situaci při hledání místa odpovídajícího získané kvalifikaci jsou mladí odborníci, absolventi výběrových škol, kde byl zrušen původně užívaný systém závazného umísťování. Zájem pracovišť o nové absolventy kolísá v závislosti na řadě ekonomických mechanismů (například na platných formách regulace plánovaných početních stavů, na způsobech tvorby a rozdělování mzdových fondů, na způsobu regulace průměrné mzdy aj.), situace je však velmi diferencovaná v různých profesích, územních oblastech a odvětvích. Obtíže při zařazení do pracovního procesu v souladu se získanou kvalifikací jsou v řadě případů vyvolány neochotou u mladého pracovníka k migraci, neuspokojenými požadavky na přidělení bytu, na pracovní příjem či jiné sociální výhody.

Specifickým problémem části mladých odborníků je, že nalézají umístění na funkčních místech nevyžadujících dosaženou kvalifikaci; přitom zhruba třetina odpovídajících míst je obsazena pracovníky, kteří požadavek vzdělání nesplňují. Při interpretaci této statisticky sledované disproporce se musíme vyhnout přecenění vzdělání jako formální složky kvalifikačních předpokladů ve srovnání se zkušenostmi a dovednostmi, které lze získat pouze v praktické činnosti. Úroveň připravenosti absolventů škol zejména pro práci s lidmi a výkon řídicích činností je poměrně nízká, požadavek řízené nástupní praxe je zcela oprávněný. Výzkumy také potvrzují, že přechod od méně kvalifikovaných ke kvalifikovanějším činnostem je již v průběhu prvních pěti let zaměstnání velmi frekventovaný.(13) Na druhé straně je však stabilita obsazení řídicích funkcí poměrně vysoká a zapojení mladých pracovníků nízké [ve zmiňovaném výzkumu životních drah mládeže vykonávalo například řídicí funkci 4 % mladých dělníků a 37 % mladých příslušníků technické inteligence]. Bylo by chybou interpretovat tuto situaci jako generační rozpor. Pověření náročným úkolem je však nejúčinnějším stimulem využití a dalšího rozšiřování kvalifikace mladých pracovníků; v této oblasti je proto nutno spatřovat jednu z významných rezerv v subjektivních silách společnosti.

3. Díváme-li se na stav procesu pracovního začleňování očima mladých lidí, problémem pro ně v současnosti není nalezení pracovního místa, ale *získání zaměstnání* co nejlépe odpovídajícího individuálním požadavkům.

(12) Pozitivní úlohu zde sehrává skutečnost, že k uzavírání pracovních smluv dochází již v průběhu učební doby, jejíž náklady budoucí zaměstnavatel do značné míry nese a má proto také zájem na udržení mladého pracovníka v profesi, pro níž byl připravován.

(13) Přechod od nízké kvalifikace k vyšší kvalifikaci byl prokázán v průběhu prvních pěti let praxe u 62 % mladých pracovníků fyzické práce a 35 % mladých pracovníků v oblasti duševní práce (výzkum životních drah mládeže).

Podle výsledků výzkumu životních drah mládeže je téměř šedesát procent mladých pracovníků se svou dosavadní prací v zásadě spokojeno, deset procent se označuje za nespokojené. Míra celkové spokojenosti s vykonávanou prací je vyšší ve skupinách pracovníků duševní práce, snižuje se u mladých dělníků. K faktorům nejsilněji vyvolávajícím nespokojenost patří především výkon zaměstnání mimo získanou profesi a krátká pracovní stáž; k nejméně spokojeným patří také mladí pracující s nejnižší úrovní vzdělání.

Určitá nespokojenost s vykonávanou prací, málo účinné protifluktuální klima i některé mechanismy objektivně podněcující migraci mladé pracovní síly (například uzavření sňatku, osvojení druhé profese v době vojenské prezenční služby aj.) se projevují v poměrně frekventovaných změnách zaměstnavatele. Fluktuace ze zaměstnání je častější než profesní fluktuace, vyskytuje se zhruba u každého čtvrtého pracovníka ve věku 18—29 let (vícenásobná fluktuace byla zjištěna u 8 % mladých pracovníků). Fluktuální tendence vrcholí u mládeže se základním vzděláním a vyučených ve věku 21—23 let, u pracovníků s úplným středním a vysokoškolským vzděláním je vrchol fluktuální křivky posunut do věku 28—30 let. Jako rozhodující fluktuální stimuly jsou uváděny rodinné důvody, výše pracovní odměny, nevyhovující pracovní podmínky a pracovní prostředí. U nejstarší věkové skupiny mládeže se jako rozšířený fluktuální důvod objevuje nedostatečné využívání schopností a znalostí.

Významnou úlohu v boji s nežádoucí fluktuací by měly sehrávat plány sociálního rozvoje pracovních kolektivů, přijímané společně vedením pracovišť a odborovou organizací a zaměřené na zdokonalování pracovních podmínek, zvyšování spokojenosti s prací i pracovištěm, lepší uspokojování osobních potřeb a zájmů pracovníků.

4. Z hlediska společnosti se jako nejsložitější moment procesu pracovního začleňování mládeže jeví formování jejich postojů *k vlastní pracovní činnosti*, utváření vztahu k práci, stimulace pracovního výkonu, optimalizace využití jejich fyzických i psychických sil i pracovního času.

Jsou to specifické problémy ekonomiky socialistického typu. Jejich objektivním základem je změna postavení pracovníka v pracovním procesu, vysoká demokratizace pracovních vztahů a spolu s ní i určité oslabení účinnosti kontrolních mechanismů. Na jejich místo nastupuje regulující síla uvědomělosti, zodpovědnosti, individuální identifikace se společenskými cíli. Protože tento nový socialistický vztah k práci se formuje uvnitř jednotlivých společenských tříd a vrstev postupně, je i rozšiřující se životní zkušenost mladé generace někdy vnitřně rozporná.

Socialistický model vztahu k práci, upevňovaný školou a dalšími výchovně vzdělávacími institucemi socialistické společnosti a představovaný v realitě života prací nejvyspělejších kolektivů i jednotlivců, je konfrontován s příklady pracovní nekázně, nízkým využitím pracovní doby na některých pracovištích. I v Československu, podobně jako v jiných socialistických zemích, je vyvíjeno v poslední době značné úsilí o překonání těchto nedostatků. Jde však o jevy značně houževnaté nejen proto, že jsou fixovány ve vědomí, tradicích, zvyklostech. Jejich příčiny jsou skryty také v malé účinnosti některých ekonomických mechanismů, v organizaci terciérního a kvartérního sektoru, v úrovni uspokojování tržní poptávky aj.

Věkový faktor hraje v této souvislosti významnou úlohu, protože omezuje variету životní zkušenosti. Na rozdíl od starší generace, která zahajovala svou dráhu ještě v podmínkách kapitalistického Československa a z vlastní zkušenosti zná požadavky na pracovní sílu, na intenzitu a délku práce, mladí lidé dnes považují za normu stav, s nímž se v praxi setkávají. Jestliže tedy v sou-

časné době vyvíjí naše společnost značné úsilí o zdokonalení mechanismů plánování a řízení národního hospodářství tak, aby vytvořily účinnější stimuly efektivního využívání všech zdrojů, včetně zdrojů spočívajících v kvalitě a způsobu využití pracovní síly, jde o úkol, který se dotýká všech pracovníků, ve vztahu k mládeži má však svá specifika a také mimořádnou naléhavost.

Vztah mládeže k vědeckotechnickému pokroku

Ptáme-li se současné mladé generace v Československu, jaký je její vztah k vědeckotechnickému pokroku a co od něj očekává, absolutní převaha odpovědí se pohybuje na škále od silně pozitivního přijetí po neutrální polohu. Obavy z důsledků vědeckých objevů, pokud jsou formulovány, mají jednoznačný obsah: rostoucí ohrožení lidstva spojené s vývojem a výrobou nových druhů zbraní hromadného ničení, militarizací kosmu, znehodnocením životního prostředí. Mladí lidé očekávají od vědy a techniky urychlení společenského rozvoje i obohacení své práce a osobního života. Předpokládají přitom vysoký nárůst nároků na vzdělání a o dosažení vyššího vzdělání proto také usilují.

Racionalita tohoto postoje se opírá o reálnou zkušenost, kterou mladí lidé se zdokonalováním technické a technologické úrovně výroby mají. Mladá generace se neobává ztráty pracovního místa v důsledku inovačních procesů. Technické a technologické změny nejsou také v našich podmínkách prostředkem zvyšování intenzity práce, která v zásadě nepřesahuje přiměřenou hranici, spíše se pohybuje poněkud pod optimální úrovní. Téměř vždy přitom vedou ke zlepšení konkrétních pracovních podmínek, ke snížení fyzické namáhavosti a jsou proto vesměs vítány, byť i s určitou počáteční nedůvěrou.

Mladí lidé jsou ve vztahu k důsledkům vědeckotechnického rozvoje pro pracovní sílu ve výhodě. Jejich vyšší vzdělanostní úroveň i osvojování nových profesí v době kvalifikační přípravy jim usnadňuje přístup k novým, náročným, kvalifikovaným pracovním činnostem. Mladí pracovníci v automatizovaných provozech hodnotí svou práci pozitivněji, dosahují vyššího stupně pracovní satiskace i vyšší pracovní stability.⁽¹⁴⁾ Problémem, s nímž se musí mladá generace při svém pracovním začleňování vyrovnávat, je relativní nedostatek míst spojených s nejnynější technikou, nikoliv nebezpečí ztráty pracovní příležitosti v důsledku jejího zavádění. Odtud pramení i její kritičnost vůči současnému stavu a v zásadě pozitivní vztah k inovačním procesům i iniciativa při jejich prosazování.

Druhou příčinou pozitivních postojů mládeže k vědeckotechnickému pokroku je skutečnost, že ho oprávněně spojuje se zvýšením kvality spotřební produkce a rozšířením tržní nabídky o výrobky spotřební elektroniky, atraktivní předměty pro volný čas, jichž je dosud u nás nedostatek, a také jejich cenové relace často přesahují možnosti mladých lidí.

Přestože, jak konstatoval v roce 1983 ústřední výbor KSČ, již bylo nemálo uděláno v uplatňování vědeckotechnického rozvoje a v řadě výrobních oborů snese naše ekonomika srovnání se světovým průměrem, v některých dokonce představujeme světovou špičku, stále ještě existují nevyužité rezervy a možnosti i nejrůznější nedostatky v práci vědeckovýzkumné základny, ve výrobě i jiných oblastech. Proto také byla přijata řada dlouhodobých i krátkodobých

(14) Velmi markantně se pozitivní vliv zdokonalování technické a technologické úrovně výroby projevil zejména v československém zemědělství, kde se dokonce po značně dlouhém období úniku mládeže atraktivita zemědělské práce obnovila natolik, že zemědělství je dnes nejrychleji mládnoucím, i když zdaleka ještě ne mladým odvětvím národního hospodářství.

opatření, která mají urychlit dynamiku vědeckotechnického rozvoje. Pozitivní postojové předpoklady mladé generace otevírají možnost, která by měla být v tomto úsilí využita.

Principy politiky socialistické společnosti ve vztahu k pracovnímu začleňování mladé generace

Otázky praktické politiky, jejích cílů, principů i prostředků jsou velmi bezprostředně ovlivněny systémovým kontextem, a to jeho zásadními, dlouhodobými vlastnostmi i konkrétní společensko-ekonomickou situací. Problémy, s nimiž se mládež i společnost musejí vyrovnávat, jsou velmi rozdílné nejen při srovnávání dvou stávajících společensko-ekonomických systémů, ale také uvnitř obou světových soustav, mezi jednotlivými socialistickými a kapitalistickými zeměmi v závislosti na jejich konkrétní situaci, i uvnitř každé země v různých vývojových fázích.

Metodologicky považujeme za nutné zdůraznit dva momenty:

1. otázky praktické politiky v kterékoliv oblasti společenského života je možno správně pochopit jen v souvislosti s přístupy k řešení ostatních společenských problémů, protože jsou vzájemně podmíněny a podřízeny celkové politické linii a politické i ekonomické situaci,

2. při studiu problémů v kterékoliv oblasti společenského života je nutno v prvé řadě vycházet z makrosociálního pohledu, z pochopení daných procesů, jejich příčin a souvislostí v celospolečenských kontextech. Jen na tomto základě je možno úspěšně identifikovat specifika ve vztahu ke společenským subsystémům, společenským třídám, vrstvám a skupinám.

Tyto metodologické principy se plně vztahují i na otázky praktické politiky ve sféře pracovního začleňování mládeže.

Jak jsme již dokumentovali, proces pracovního začleňování mládeže ani v Československu neprobíhá zcela hladce. Jeho problémy, srovnáváme-li naši situaci se situací v kapitalistických zemích, jsou však přes některé dílčí podobnosti kvalitativně odlišné a vzhledem k odlišné logice fungování obou společenských systémů jsou rozdílné i přístupy k jejich řešení.

Hlavní strategický princip socialistické společnosti ve vztahu k pracovnímu začleňování mládeže je určen základním cílem společnosti — zdokonalováním podmínek pro všestranný rozvoj člověka, lidské osobnosti i společenského celku. Ve vztahu k pracovnímu začleňování mladé generace se tento cíl transformuje v úkol zajistit všestranný rozvoj mladé generace tak, aby v průběhu svého začleňování do produktivních sil společnosti je nejen reprodukovala, ale dále rozšířila, aby byly plně rozvinuty a využity její tvůrčí schopnosti, aby byl plně společensky využit dynamický potenciál generační směny. V zásadě jde o to, aby mládež mohla, uměla i chtěla zaujmout odpovídající místo ve společenské dělbě práce a sehrát v ní svou aktivní roli.

Konkrétní opatření v jednotlivých fázích procesu pracovního začleňování mládeže jsou v zásadě zaměřena dvěma směry:

1. na zdokonalování a rozvoj podmínek, průběhu i výsledků jednotlivých procesů v souladu s měnícími se společenskými potřebami a možnostmi,

2. na kompenzaci a oslabování disproporcí a rozporů, pro jejichž plné překonání dosud nebyly vytvořeny všechny objektivní předpoklady.

Ve fázi usměrňování profesní orientace a profesní přípravy, v níž hraje rozhodující úlohu školská soustava, jsou problémy prvního typu spojeny například s neustálým zdokonalováním organizační struktury školství a obsahu studia

v souladu s rozšiřujícím se lidským věděním i potřebami národního hospodářství. (15)

K problémům druhého typu patří překonávání nesouladu mezi profesní orientací a vzdělávacími aspiracemi rodičů i dětí a potřebami a možnostmi společnosti. Soubor opatření zde zahrnuje například společenskou regulaci mechanismů výběru dětí pro náročné profese a vyšší vzdělávací stupně v souladu se schopnostmi a nadáním uchazečů, širokou informační činností o podmínkách a možnostech uplatnění, v níž se vedle školy angažují i výrobní podniky, hmotné a sociální preference studijních oborů s nižší atraktivitou a v neposlední řadě také úsilí o odstranění nebo alespoň kompenzaci devalorizujících prvků málo atraktivních profesí.

Významnou úlohu sehrává výchova k pozitivnímu vztahu k práci jako životní potřebě jednotlivce, a zejména pak výchova k tvůrčí práci, spjaté s novou technikou. Nástrojem pracovní výchovy jsou polytechnické prvky učebních osnov, ale také nejrůznější formy spolupráce mezi školami a podniky, zejména pak ne vždy zcela docenovaná polytechnická výchova mimoškolská. (16)

Československému čtenáři není nezbytné připomínat v tomto kontextu konkrétní způsoby, jimiž společnost ovlivňuje podmínky nalezení pracovního místa, uzavření pracovní smlouvy, pracovní i zaměstnaneckou stabilizaci, adaptaci jednotlivce v konkrétním pracovním kolektivu i využití kvalifikace a formy pracovní iniciativy.

Podstatné je však zjištění, že zásadní dlouhodobá opatření dotýkající se podmínek práce mládeže jsou celospolečenské povahy. Jejich společným jmenovatelem je zdokonalování mechanismů plánovitého řízení národního hospodářství, zejména pak mechanismů stimulace a využití jeho subjektivních sil. Na rozdíl od kapitalismu, kde se v současné vývojové fázi kriticky vyhrocuje problém objemu pracovních příležitostí, je v socialistickém společensko-ekonomickém systému těžiště problémů situováno ve sféře obsahu společenské nabídky pracovních příležitostí a intenzity a kvality pracovního výkonu.

Druhým závažným zjištěním je skutečnost, že v úsilí o řešení těchto problémů sehrává významnou aktivní úlohu sama mládež, a to jak spontánně, neuvědoměle, tak organizovanou, cílevědomou kolektivní činností. Mechanismem preferencí a odmítání vytváří mladá generace skupinové tlaky, které oslabují, či naopak vyostřují naléhavost konkrétních společenských zásahů. Organizovaně, zejména prostřednictvím své společenské organizace a jejího podílu na činnosti politického systému, ovlivňuje činnost pracovních kolektivů, řízení výroby i společensko-politické rozhodování.

Zásadní řešení stávajících problémů v oblasti zaměstnanosti a pracovní činnosti mládeže jsou spojena se změnami ve společenské dělbě práce, ve struktuře profesí a obsahu pracovní činnosti a mají tedy dlouhodobé časové horizonty. Ne vždy se daří reagovat na vznikající problémy s dostatečnou předvída-

(15) Konkrétně jde například o problémy definice profesních potřeb společnosti z hlediska obsahu profesní přípravy i kvót požadovaných absolventů, kde přes složitý systém plánovité kooperace mezi školstvím a odběratelskými resorty zůstává řada otázek nevyjasněna. Nespolehlivý odhad budoucích potřeb snižuje efektivnost vzdělávacího procesu i uspokojení potřeby odborníků v praxi.

(16) Z náročnějších forem výchovy k tvořivosti a zájmu o techniku lze alespoň ilustrativně uvést celostátní soutěže studentské vědecké činnosti, hnutí mladých zlepšovatelů a vynálezců ZENIT s celostátními výstavami nejlepších výsledků, ale také technické a branné sporty, kroužky mladých techniků aj. Závažné je, že všechny tyto formy jsou hmotně i kádrově zabezpečovány společensky, a tedy přístupné dětem nezávisle na hmotné situaci rodin. Na druhé straně je ale skutečností, že právě nedostatečná rozvinutost hmotných podmínek a technického vybavení je bariérou masovějšího rozšíření některých technických a sportovně technických aktivit.

vostí, pohotovostí a komplexností. Socialistická společnost je při koncipování a uplatňování své sociální politiky (ve vztahu k pracovnímu začleňování mladé generace, ale i v jiných sférách) omezoována setrvačností materiálních, sociálních i duchovních procesů, omezeností disponibilních zdrojů i ohraničeností dosažené úrovně poznání problémů a jejich souvislostí. Svůj podíl na tom má i věda, která ne vždy poskytuje decizní sféře dostatečnou stimulaci a oporu.

Proto považujeme za nezbytné orientovat vědecký výzkum v oblasti profesní přípravy a pracovního začlenění mládeže na rychlejší identifikaci vznikajících problémů, komplexní chápání jejich souvislostí a prohloubení prognostického pohledu. Významnou integrující roli by měl sehrát další rozvoj mezinárodní vědeckovýzkumné spolupráce, a to především mezi socialistickými zeměmi řešícími obdobné úkoly.

Literatura

Člověk — věda — technika. Praha, Svoboda 1973.

Hudeček, J.: *Pracující mládež a pracovní proces.* In: Dubský, V. a kol.: *Pracující mládež v socialismu.* Praha, Horizont 1983.

Hudeček, J.: *Dělnická mládež, vzdělání a vědeckotechnický rozvoj.* In: *Pracující mládež v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti.* Olomouc, OV SAK 1982.

Hudeček, J.: *Youth and Work in Czechoslovakia.* Research, Publications. Selected Bibliography. Praha, ÚFS ČSAV 1983.

Charvát, F. a kol.: *Vývoj sociálně třídní struktury naší společnosti a růst vedoucí úlohy dělnické třídy.* Praha, ÚFS ČSAV 1980.

Charvát, F.: *Dělnická mládež v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti.* In: *Práce, mládež, kultura.* Praha, ÚVK 1978.

Lebedev, V. G. — Markov, N. V.: *Sociálně ekonomické problémy vědeckotechnické revoluce.* Praha, Svoboda 1981

Lenin, V. I.: *Vybrané spisy, sv. II.* Praha, SNPL 1955.

Macharov, V. G. a kol.: *Dialektika rozvoje výrobních sil a výrobních vztahov.* Bratislava, Pravda 1977.

Marx, K.: *Kapitál, sv. I.* Praha, SNPL 1954.

Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“.* I.—III. Praha, Svoboda 1971.

Netopilík, J.: *Ke vztahu společenského a vědeckotechnického pokroku.* Filosofický časopis 1982, č. 2

Socialismus a věda. Praha, Academia 1982.

Vítečková, J.: *Příspěvek k sociální problematice přechodu mezi mládím a dospělostí.* Sociologický časopis 1977, č. 6.

Vítečková, J. — Hudeček, J.: *Youth and Work in Czechoslovakia.* Approach, Research, Some Results and Ideas. Praha, ÚFS ČSAV 1983.

Vítečková, J.: *The Policies of Socialist Society in Relation to the Work Integration of the Young Generation.* Praha, ÚFS ČSAV 1983

Резюме

Я. Витечкова—Я. Гудечек: Включение молодежи в рабочий процесс. Подход к данной проблеме с позиций межсистемных сопоставлений

В статье подытоживаются главные мысли, содержащиеся в чехословацких материалах, подготовленных для международной конференции на тему «Подход и отношение молодых людей к труду: изменение или непрерывность?», проводившейся Европейским координационным центром по исследованиям и документации в общественных науках в Москве в ноябре 1983 года.

С учетом специфической потребности в межсистемных сопоставлениях авторы исходят из четкого определения основных теоретико-методологических рамок проблемы. В статье подчеркивается необходимость изучения проблемы с учетом достигнутого уровня развития производительных сил и характера общественных отношений. Следует учитывать многоплановость социальных проявлений труда. При изучении специфики любого конкретного процесса в отношении к молодежи следует исходить из понимания общественных связей, без которых общее нельзя отличить от специфического. Технические и технологические изменения понимаются как составная часть изменений во

всех компонентах и фазах процесса производства, с подчеркиванием отличий социальных предпосылок, форм и последствий научнотехнической революции в обеих общественных системах. В статье далее характеризуется имеющаяся в распоряжении база эмпирических данных, прежде всего с точки зрения содержания.

Системную специфику процесса включения молодежи в процесс труда авторы статьи определяют, исходя из характера общественной собственности. Конкретизацию общих закономерностей представляют собой обеспечение достаточного предложения свободных рабочих мест, универсальное законное регулирование условий труда, прав и обязанностей, повышение уровня образования поколений и расширение простора для активной хозяйственной и политической деятельности самого молодого поколения. Важнейшие проблемы в условиях вовлечения молодого поколения в процесс труда авторы статьи усматривают в значительной потребности в малоквалифицированном труде.

На процесс включения в рабочий процесс в общих чертах оказывает влияние тот факт, что молодое поколение в Чехословакии акцентировало труд как составную часть своих жизненных представлений. Однако, оно требует, чтобы труд был интересным и творческим, отвечающим их способностям. Профессиональные представления не совсем совпадают с профессиональной потребностью. Напряжение — основной источник профессионального и служебного движения (мобильности). Использование приобретенной профессиональной квалификации в принципе не наталкивается на количественные ограничения. Однако, перед некоторыми молодыми специалистами стоит проблема, связанная с медленным переходом к более сложной работе, к руководящим должностям. Степень удовлетворенности выполненной работой дифференцирована: она повышается у работников умственного труда и снижается, в частности, у молодежи с самым низким уровнем образования.

Отношение молодежи к научно-техническому прогрессу в основном характеризует позитивная часть шкалы. Молодые люди не опасаются потерять рабочее место в связи с техническими и технологическими изменениями; ускорение развития общества и обогащение собственной жизни они связывают с развитием науки и техники.

Политика социалистического общества по отношению к вовлечению молодого поколения в процесс труда исходит из основных целей социализма и ориентируется на совершенствование условий этого процесса и на ослабление противоречий, для полного преодоления которых не были созданы все предпосылки. Научные исследования призваны помогать политике путем более быстрой идентификации возникающих проблем, комплексного понимания их связей и углубления прогностического взгляда на будущее.

Summary

J. Vítěčková — J. Huďeček: Incorporation of Youth in the Working Process Approach to the Problem from the Point of View of Intersystem Comparisons

The paper gives a review of the principal conceptions included in the Czechoslovak materials prepared for the international conference „Attitudes and Behaviour of Young People towards Work: Change or Continuity“, organized by the European Co-ordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences in Moscow in November 1983.

In view of the specific needs of intersystem comparisons, it proceeds from the delimitation of the basic theoretico-methodological framework of the problem. Stress is laid on the necessity of its study within the context of the attained development level of productive forces and the nature of social relations. Consideration must be shown for the interstratal character of the social manifestations of work. In studying the specific features of any objective process in relation to youth, it is necessary to start from the understanding of all-social implications in the absence of which no differentiation between the general and the particular is possible. Technical and technological changes are conceived as a part of transformations taking place in all the factors and phases of the production process, while emphasis is imparted to the differences between social preconditions, forms and consequences of the scientific and technological revolution in the two social systems. The study goes on to characterize the disposable base of empirical data, primarily from the content aspect.

The system specific features of the process of the young people's working involvement are derived from the character of social ownership. The concretization of general laws implies the securing of a sufficient supply of free working positions, a universal legal regulation of working conditions, rights and obligations, the intergeneration rise of the education level, and an extending space for the activities and involvement

of the young generation itself. A fairly large need of little qualified work is believed to call forth substantial problems in the conditions of the young generation's working involvement.

In its basic outlines, the working-involvement process is influenced by the fact that the young generation in Czechoslovakia has accepted work as a component of its life conceptions, yet it demands that the work be interesting and creative, corresponding to abilities. Thus professional aspirations are not entirely in harmony with professional need. The ensuing tension is the basic source of both the professional and the employees' mobility. In substance, making use of the acquired professional qualification does not strike against capacity barriers, yet in some young experts the slow transition into more demanding and managerial functions continues to represent a problem. The measure of satisfaction with the work performed is differentiated: it is increasing in brainworkers and decreasing particularly in young people with the lowest education level.

The relation of youth to scientific and technological progress is predominantly moving in the positive part of the scale. Young people are not afraid of losing their jobs in connection with technical and technological changes, linking scientific and technological development with the enrichment of their own lives.

The policy of the society in relation to the incorporation of the young generation in the working process is founded on the basic goals of socialism and is oriented at improving the conditions of this process, as well as at weakening the contradictions for whose overcoming in full not all preconditions have so far been formed. Scientific research must aid politics in a quicker identification of arising problems, in a complex conception of their implications, and in a more profound prognostic view.